

Filosofie, doba a skutečnost [1985]

Hier ist die Rose, hier tanze. G. W. F. Hegel (1820)

Filosofům bývá odedávna vytýkáno jejich přezírání skutečností denního života a jejich sklon zdržovat se v umělém světě myšlenkových výtvorů. Takové výtky ovšem vesměs pocházejí od lidí filosoficky nepoučených; ti, kdo se alespoň trochu seznámili s opravdovou filosofií, poznali, že pro ni je zvláště charakteristické její úsilí o lepší, pravdivější a zejména celkovější pohled na skutečnost. Filosofie se nespokojuje tím, co se nám ze skutečnosti samo a jakoby bez našeho přičinění odkrývá a ukazuje, protože odedávna ví, jak takové na první pohled zřejmé „skutečnosti“ mohou být pouhým zdáním. Filosofie odmítá naivitu, která bere věci, jak se jeví (a která má za to, že takovými vskutku jsou), neboť sama ví, jak se povaha věcí ráda skrývá (to řekl sice Hérakleitos, ale všichni předsokratici to věděli od počátku).

Když se z filosofie postupně vydělily speciální vědy, podržely si sice filosofickou ostrážitost před tím, co se nám jakoby samo a na první pohled ukazuje, ale svou výhradní soustředěností jen na některé obory skutečností nebo dokonce jen na některé stránky skutečností ztratily svůj vztah k celku. Ovšem ani filosofii se nedařilo postihovat skutečnost vcelku a mnohokrát se mýlila ve svém hledání a zdánlivém nalezení onoho svorníku, který měl zakládat a garantovat integritu světa. Jejím snad největším a také nejdéle přetrvávajícím omylem bylo přesvědčení, že základ jednoty všeho jsoucího je třeba hledat v tom, co se nemění. Dokonce i ten myslitel, který proslul svým tvrzením, že všechno přechází a nic netrvá, přisoudil alespoň logu věčnou jsoucnost.

Logos není u Hérakleita jenom slovo, řeč, nýbrž také a především smysl či rozum, který vládne všemu dění. Největší systematický metafyzik, jímž v podstatě končí první velká epocha filosofického myšlení, mohl jen zopakovat zmíněnou Hérakleitovu myšlenku, když prohlásil, že to, co jest, je rozum. Synonymem rozumného je podle Hegela idea; proto není jiné skutečnosti než idea, a filosofie je povolána, aby to nahlédla, tj. aby rozpoznala ve zdání časného a přechodného podstatu, která je imanentní, a věčnost, jež je přítomná.

Tam, kde něco starého končí, se obvykle již ohlašuje počátek něčeho nového. Tím novým rozpoznáním je nahlédnutí další (nové) dimenze skutečnosti, totiž dějin a dějinnosti. Odtud rozpory v Hegelových formulacích a zejména v jeho myšlení. Hegel ví, že nejenom každý jednotlivec, ale také každá filosofie je dítětem své doby. Doba je však něčím dočasným a přechodným. Co je tudíž v každé době tím opravdu skutečným? Ovšemže jenom rozum. Proto také jen to, co je rozumné, je v každé době skutečné. To, co není rozumné, je jen zdánlivě skutečné. Naproti tomu to, co je opravdu skutečné, je také rozumné. Jestliže Hegel obrací svůj vyhlášený výrok, nesčíslněkrát v různém duchu citovaný, aniž by zdůraznil, že ne každá „skutečnost“ je rozumná, nýbrž jen skutečnost opravdová, pravá, činí to jako „syn své doby“. Proto také jeho filosofie může být pouze „jeho doba, uchopená v myšlenkách“. Zajisté je posláním filosofie nalezení toho, co je rozumné; ale filosofie sama je skutečná jen pokud je přítomná, a to může být jenom v docela určité době. Filosofie si nemůže ze dvou důvodů své doby nevsímat. Především jde o důvod zásadní: vztah filosofie ke skutečnosti

nutně zahrnuje v sobě její vztah k současnosti, tj. k dané době. Protože však její doba je skutečnosti a zdání (zdánlivé skutečnosti), musí filosofie kriticky rozlišovat mezi skutečností a „skutečností“. Toto rozlišování ji zavazuje ukázat skutečnost jako skutečnost, zatímco „skutečnost“ musí ukázat jako zdání. A protože skutečnost se může prosadit (uskutečnit) jako skutečnost pouze tak, že se vyjeví jako rozumná (alespoň v dějinách a tedy i v době), skutečnost potřebuje filosofii, aby se stala vsutku tím, čím je. Proto je filosofické uchopení doby v myšlenkách pro dobu v její skutečnosti aktem zakládajícím a ustavujícím (nebo přinejmenším spoluzakládajícím a spoluustavujícím).

Ovšem filosofie, která se takto ve své době postaví na stranu toho, co je v době skutečného, protože rozumného, se nutně dostává do konfliktu s tím, co je v ní jen „skutečného“, tj. zdánlivého a nerozumného. Zajisté „skutečnost“, která se také – byť nahodile nebo dokonce svévolně – připletla do doby, je nerozumná a proto neskutečná. Ale tato neskutečnost je ne-li pro filosofii, tedy rozhodně pro filosofa natolik skutečná, že ji musí rovněž brát vážně. Hegel tak mnohokrát učinil tím, že se vyjadřoval dvojznačně, zvláště ve vytištěné knize, kdežto v přednáškách před studenty byl určitější a v soukromém hovoru ještě otevřenější (viz vzpomínka H. Heineho).

Filosofové hegelovské levice se pokoušeli interpretovat Hegelovy myšlenky v tom smyslu, že ztotožňovali staré s neskutečným a naopak skutečné s nově přicházejícím. Zaměnili tak dějiny za vývojový proces, v němž se vše skutečné (v lidských dějinách) stává časem nerozumným a tudíž hodným zániku. Nehledíc k tomu, že tím učinili krok zpět od dějinného myšlení k redukci dějin (tj. dopustili se omylu „jednostranného, prázdného roumování“) na jakýsi přírodní proces, notabene konstruovaný, ocitli se v přímém rozporu s Hegelem, který zesměšňuje představu, že by se filosofie mohla vymanit ze své dobové podmíněnosti a překročit svou dobu, nebo že by směla malovat obraz světa, jaký by měl být. A právě proti tomuto svodu a sebedovedení mění formulaci latinského úsloví (jež se vázalo k staré řecké Ezopově bajce – proto Hegel cituje také řecky), totiž *Hic Rhodus, hic saltus*, na základě jiné metafory: Zde je růže, zde tancuj.

Pro pochopení Hegelova myšlenkového postupu a smyslu jeho argumentace má značnou důležitost nikoliv pouze společenská a politická situace, v níž jeho spis vycházel, nýbrž také okolnost, že spis se zabýval otázkami filosofie práva a teorie státu; rukopis odevzdával Hegel nakladateli (a předkládal cenzorovi) přibližně tři čtvrti roku po utužení dohledu zemských úřadů nad univerzitami, zákazu studentských spolků, zavedení předběžné cenzury časopisů a knih, zesíleném potlačování opozičních projevů atd. Zaměňuje-li tedy starou formuli „*Hic Rhodus, hic saltus*“ za svoje „*Hier ist die Rose, hier tanze*“, pak tím chce svým čtenářům naznačit, že také jeho kniha představuje tanec kolem něčeho, co bylo označeno za růži.

Aby nebylo pochyb, vysvětluje věc šroubovaným stylem, v němž byl mistrem a k němuž se leckdy uchýloval, aniž by k tomu byl politicky nucen, hned v následující větě. „Co leží mezi rozumem jako sebe si vědomým duchem a mezi rozumem jako danou skutečností, co onen rozum dělí od tohoto a co mu v tomto druhém nenechává najít uspokojení, je pouto jakéhosi abstrakta, jež nebylo osvobozeno v pojem.“ Ono abstraktum, jež nebylo dosud osvobozeno skrze pojem (resp. tak,

aby se stalo pojmem, aby bylo pojato, uchopeno), je pak přirovnáno ke kříži, zatímco rozum je přirovnán k růži. Rozpoznat rozum jako růži na kříži přítomnosti a tak se touto růží potěšit, toto rozumné nahlédnutí je smířením se skutečností, jež dopřává filosofie těm, před nimiž vyvstal niterný požadavek pochopit. Jinde formuluje Hegel svou myšlenku také následovně: abychom na kříži přítomnosti mohli utrhnout růži, musíme na sebe samotné ten kříž vzít.

Nikoho nepřekvapí, že Hegel, který asi měsíc po odevzdání rukopisu k sazbě (jež odkládal téměř rok) pije se svými přáteli šampaňské (nikoliv v Berlíně, kde přednáší, ale v Drážďanech) na paměť dobytí Bastilly jako počátku francouzské revoluce, posílá po jeho vytištění po jednom exempláři knihy státnímu ministrovi Altensteinovi a státnímu kancléři Hardenbergovi se servilním věnováním jako taneček nikoliv kolem růže, nýbrž kolem kříže či „abstrakta, jež nebylo osvobozeno v pojem“, tj. které není a nemůže být (!) pojmenováno pravým jménem (naopak Hegel musí vzít na sebe „kříž přítomnosti“). Vždyť jde o filosofii – a filosofie je „doba uchopená v myšlenkách“. Tak se filosof Hegel „smiřuje se skutečností“ a očekává, že to jeho studenti i jeho čtenáři pochopí: vždyť rozhodující je niterně pochopit a nikoliv mistrovat skutečnost a poučovat, jaký by svět měl být. Ostatně s něčím takovým prý tak jako tak přichází filosofie vždycky příliš pozdě. Jako myšlenka se formuluje nový svět teprve ve chvíli, kdy skutečnost už dovršila proces svého vytváření a učinila se již čímsi hotovým: sova Minervina vzlétá teprve se začínajícím soumrakem.

Filosoficky dovedně sofistickovaná pozice alibistického intelektuálního kolaborování však nemůže zakrýt některé základní nedostatky, omyly a dokonce sofismata. Fráze o tom, jak každý člověk a také každá filosofie jsou dětmi své doby, sugeruje představu jakési osudovosti, z níž se člověk ani filosof nemohou vymknout. Ale právě tak, jako se děti týchž rodičů mohou od sebe pronikavě lišit, je to možné i ve vztahu jak jedince, tak filosofie k době. To je ostatně umožněno už tím, že doba je sama v sobě rozporná, že některé její složky jsou skutečné, protože rozumné, jak to vyjadřuje Hegel, a jiné jsou jen zdánlivě skutečné, protože nerozumné. Kromě toho není žádná doba ryzí přítomností, ale v každé době je v nějakém rozsahu spolupřítomna také minulost (jako zpřítomněná minulost) a rozvrhována i budoucnost (jako zpřítomněná budoucnost); to je platné všeobecně a zvýšenou měrou to platí o lidských dějinách.

Zvláště pozoruhodný je však vztah samotné filosofie k dějinám, protože dějiny nejsou pro filosofii jen něčím vnějším; filosofie má také své vlastní dějiny a také svou vlastní zkušenost nejen se svou dobou a s jejím strukturovaným vztahem k minulosti a k budoucnosti, ale také se svými vlastními dějinami, tj. také se svou minulostí, na niž se rozpomíná a kterou rozpoznává i ve své přítomnosti, a má jisté zkušenosti i se svým vztahem k vlastní budoucnosti, se svými rozvrhy, se svou myšlenkovou taktikou i strategií a s odhadem dosti vzdálených podob filosofického myšlení, k němuž se dosavadní a zejména současný (přítomný) jeho trend zdá směřovat. Filosofie není jen nějakým odrazem své doby v myšlenkovém zrcadle, které by samo nemělo svou vlastní skutečnost a své vlastní dějiny.

Filosofovat nepochybně znamená být přítomen ve své době a tedy také nést na sobě znamení této doby. Ale to vůbec neznamená, že tu pro filosofii není vůbec žádný prostor, kam by mohla odstoupit, aby svou dobu viděla s odstupem. Především jí paměť dovoluje „cestovat“ svou vlastní minulostí a minulými formami společenského uspořádání, k nimž už její filosofičtí předchůdci museli zaujímat a zaujímali své postoje. A aby se filosofie vskutku mohla orientovat na své vlastní zkušenosti a tedy na svou minulost, musí si více či méně ujasnit, čím sama jest, tj. co to je vlastně filosofie. To jí pak dovolí poměřovat společenské pořádky také tím, zda umožňují, aby filosofie byla svobodně pěstována, čili – jak to ostatně zaznamenává také Hegel – zda „zajišťují filosofickému Studiu nezbytnou toleranci a veřejnou existenci“.

Ale což ocitne-li se filosofie (a filosofové) v situaci a v „době“, která není filosofování nakloněna a která nemá smysl pro potřebnou toleranci a znemožňuje filosofii veřejně existovat a působit? Nemám na mysli jen ztížené okolnosti, kdy se třeba filosofům nedostane možnosti vyučovat studenty na univerzitách, ale mohou žít a působit jako soukromí učenci, nýbrž kde jim i to je znemožňováno. Může a smí

[zde text končí – pozn. red.]